

ANDREW LANG'İN ESERLERİNDE FOLKLOR, MİTOLOJİ, DİN VE YÜCE VARLIK ANLAYIŞI*

Mehmet ŞAHİN**

ABSTRACT

Although Andrew Lang (1844-1912) was known as the fiction writer, poet, essayist and literary critic of his time, he was the greatest contributor to the anthropology of his time with his ideas regarding folklore, mythology and religion. For him, mythology consists of codes conveying meaningful and universal signs. Religion is the rational expression of faith though mythology is the irrational expression. In contrast to the ideas of the positivists, Andrew Lang discovered that, among primitive tribes, who can be regarded as the social groups still having the traces of primitive faiths, there is a belief in a 'supreme being', who has no beginning and no end, the maker of everything, who is in favour of human beings. This Being, who never demands sacrifice, should be the trace of a primitive faith among the primitives, undergoes a degeneration process and thus secondary beings and later polytheism appears.

Keywords: Andrew Lang, religion, mythology, supreme being, primitive

İngiliz Edebiyatına şiir, hikaye, edebiyat eleştirisi, klasik eserlerin çevir-
meni olarak katkıda bulunan İskoçyalı Andrew Lang (1844-1912) aynı zamanda
bir antropolog olarak da önemli eserler verdi. Bu eserlerinde din, mitoloji ve
folklor gibi konulara hakim görüşlere aykırı izahlar getirdi ve özellikle dinin
gelişim sürecini ele alırken bir dejenerasyon sürecinden bahsetti. Dinin kökeni
ile ilgili tartışmalara 'Yüce Varlık Teorisi' adını verebileceğimiz bir teorinin te-
mellerini oluşturdu ve daha sonra ilkel monoteizm olarak ileri sürülecek teorinin
temelini attı. Her şeyin evrimci bir anlayış ile izah edildiği bir dönemde Andrew
Lang, bu yaklaşımlara karşı çıkarak kendi anlayışını ortaya koydu. Pozitivist veya
materyalist olarak nitelenen bu bakış açılarına karşı çıktı ve spiritüel olarak
nitelendirilebilecek bir yol izleyerek kendi yaklaşımının temelini Yüce Varlık
inancını yerleştirdi. Bu makalede, Lang'ın bu kavramlara yüklediği anlam ve ileri
sürdüğü teorinin ele alınış sürecini inceleyeceğiz.

* Bu Çalışma *Andrew Lang'in Eserlerinde Din ve Yüce Tanrı Kavramı* isimli Doktora Çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

** S.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu İngilizce Öğretmeni.

1. Andrew Lang Kimdir ?

İngiliz Edebiyatçısı, şairi, deneme yazarı ve antropologu olarak bilinen Andrew Lang'ın (1844-1912) hayatını en ayrıntılı olarak ele alan kaynak Roger Lancelyn Green tarafından yazılan *Andrew Lang: A Critical Biography* adlı eserdir.¹ Lang'ın soyu ile ilgili olarak Lang soyunda çingene kanı (gypsy blood)² olduğu iddialarına rağmen, öyle görünüyor ki Lang, yerleşik bir soy kütüğüne sahiptir. İskoçya'da bir sınır kasabası olan Selkirk kasabası, halk edebiyatı ve folklor bakımından çok zengin bir kasaba idi. Lang'ın ailesi bu kasabada yaşıyordu ve köklü bir aile idi. Köylü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Lang'ın yakın geçmişi, yani yedi nesilden berisi şehirli insanlardı ve Selkirk yönetiminde etkili bir konuma sahiptiler. Sekiz çocuğun en büyüğü olarak 31 Mart 1844'te Selkirk'te doğan Andrew Lang, dört yaşında iken okumayı öğrendi. İlk okuduğu kitaplar peri masalları anlatan kitaplardı. Daha altı yaşına varmadan Shakespeare'in (1564-1616) eserlerini tanıdı. Shakespeare'in *The Midsummer Night's Dream* adlı eserini okudu. Daha sonra, İngiltere'ye yaptığı bir gezi esnasında Shakespeare'in diğer eserlerini de tanıdı. Ayrıca, *Arabian Nights*'in bir bölümünü ele geçirdi. Böylece Lang, edebiyat dünyasına girmiş oldu. Lang'ın ilk on yıllık hayatı Selkirk'de geçti. Bu zaman zarfında bir defa İngiltere gezisi yaptı ve on yaşında iken, Edinburg Akademisine gönderildi. İşte bu dönemde roman okuma alışkanlığı kazandı. Bu alışkanlık öyle bir noktaya vardı ki kendisine roman okuma yasağı getirildi. Bu dönemde en fazla Edgar Allan Poe'nun³ (1809-1849) eserlerinden etkilendi. Sir Walter Scott⁴ (1771-1832) en fazla sevdiği şair idi. Homer'in⁵ eserlerini de bu dönemde tanıdı. Lang, Kasım 1861'de Saint Andrews üniversitesinde yüksek öğrenimine başladı. Bu esnada, kitaplara olan ilgisi artarak devam etti. Eğitimi esnasında Lang'ın en ilginç faaliyeti dergilerle tanışması oldu. Özellikle *St. Leonard's Magazine*⁶ adlı dergide yazılar yazmaya başladı. Lang'ın ilk şiirleri *St. Andrews University Magazine*⁷ adlı dergide yayınlandı. 1863 yılında bir dönemlik eğitim için Glasgow üniversitesine gitti. Yaz tatilini Edinburg yakınlarındaki Loretto okulunda geçirdi. Burada Yunanca öğrendi. 1864 yılında Oxford'a geldi ve burada sıkı bir edebiyat eğitimi gördü. İlk edebi eserlerini bu dönemde vermeye başladı.

1868 yılının Aralık ayında Merton College'da hocalık yapmaya başlayan Lang, bu görevi yedi yıl sürdürdü. Hocalığı esnasında kolejde kaldığı için, kütüphaneden

¹ Roger Lancelyn Green, *Andrew Lang: A Critical Biography*, Edmund Ward, Leicester, 1946

² Roger Lancelyn Green, *a.g.e.*, s. 2

³ Edgar Allan Poe (1809-1849) özellikle korku ve esrarengiz olayları anlatan hikayeleriyle bilinen Amerikan hikaye yazarı.

⁴ Sir Walter Scott (1771-1832), Andrew Lang'ın doğduğu kasaba olan Selkirk'ün şerifliğini de yapan, halk hikayelerini masalımsı tarzda anlatan eserleri ile bilinmektedir.

⁵ M.Ö. 850 civarında yaşamış, *Iliad* ve *Odyssey* adlı eserleri yazdığı söylenen Grek destan şairi.

⁶ Bu dergi, Andrew Lang'ın editörlüğünü yaptığı ve bazan tümü Lang tarafından yazılan ve el yazması olarak yayınlanan okul dergisidir.

⁷ Şubat 1863-Ocak 1864 arasında aylık olarak yayınlanan okul dergisi.

kolayca yararlanabiliyordu. Grote'den⁸ Tylor'a varıncaya kadar çok çeşitli eserleri okuma fırsatı buldu. 1872 yılının güz mevsiminde akciğer rahatsızlığı nedeni ile sıcak bir iklimde yaşaması tavsiye edildi. 1874 yılında Leonora Blanche Alleyne ile nişanlandı ve 7 Nisan 1875'te evlendiler. Evlendikten sonra Oxford'dan ayrılarak edebiyat gazeteciliğine başladı. Bu dönemde *fairy tales* (*Peri Masalları*) türünden kitapların editörü olarak, folklor ve dini antropolojiye katkıları, edebi deneme yazıları ve değerlendirmeleri ile tanındı.

Hayatının son yıllarında artık Lang'in sağlığı kötüye gidiyordu. Bir gözü daha önce görmez olan Lang, tam bir körlük tehlikesi içinde idi. Artık insanları tanıyamıyordu ve bu durum gittikçe kötüye gidiyordu. Lang, 20 Temmuz 1912'de öldü.

2. Çalışma Alanı

Lang'in ilgi ve öğrenme alanı çok çeşitli olmasına rağmen, onun bilimsel çalışması önemli entelektüel meselelere yönelik idi. Kendisinin bilginin gelişmesine katkısı olmadı, çünkü kendisi bir düşünür olmaktan çok başkalarının görüşlerinin eleştirilerini yaptı.⁹ Bir edebiyatçı olarak Lang, şaşılacak ölçüde çok eser verdi. Risaleler dahil toplam 120 tane kitabın yazarı idi ve 150 kadar esere de editörlük yaptı veya katkıda bulundu. Lang'ın dergi yazıları da oldukça fazladır. İngiliz ve Amerikan entelektüellerinin yoğun bir biçimde bilim ve araştırma meselelerine ilgi duydukları bir dönemde, Lang'ın keskin zekası ve hünerli yazıları, onu, özellikle yeni gelişmekte olan antropoloji, folklor ve dinler tarihi alanlarında önde gelen bir isim yaptı.

Hayatının son dönemlerinde Lang, hayaletler, telepati, cam küre falcılığı, ateş üzerinde yürüme, hortlaklar ve spiritüalizm gibi fenomenlere ilgi duymaya başladı ve bu konuda makaleler yazdı. Hayalet hikayelerine bir folklor formu olarak bakmasına rağmen, bunları doğuran psikolojik tecrübenin gerçekte temelleri olmuş olabileceğini ve dini inancın orijinal kaynağı olmuş olabileceğini düşündü. Ancak, bu hususta Lang, yalnız kaldı ve folklorla uğraşan meslektaşları arasında da bir ölçüde kabahatli bulundu. Lang'ın yapmaya çalıştığı şey, daha sonra Rudolf Otto'nun¹⁰ "the numinous" (tanrının varlığını hissettiren şey) dediği, Otto ve onu takip eden din fenomenologlarının hem eski kaynak hem de dini inancın devam eden temeli olduğunu düşündükleri, tecrübenin belgelenmesi ve keşfedilmesi yolu idi.

3. Andrew Lang'in Antropolojiyi İlgilendiren Eserlerine Kronolojik Bir Bakış

Lang'in dinin kökeni konusunu ele alan çalışmaları 1873 yılında *Fortnightly Review*¹¹ dergisinde yazdığı bir makale ile başladı. Lang, bu makalesinde, Herbert

⁸ George Grote (1794-1871) arasında yaşayan ve *History of Greece* (1846-1856) adlı eseriyle dikkat çeken İngiliz tarihçidir.

⁹ Prof. Dr. Mircae Eliade, *The Encyclopedia of Religion*, C. 8, s. 438-39, New York.

¹⁰ Rudolf Otto (1869-1937), Alman teolog, filozof ve dinler tarihçisidir. Kutsalın tecrübe edilmesi konusunda yaptığı çalışması dünya çapında etkili olmuştur. *Das Heilige* (1917; Kutsal Fikri) adlı çalışması en önemli eseridir.

¹¹ Andrew Lang, *Mythology and Fairy Tales*, *Fortnightly Review*, Mayıs 1873

Spencer (1820-1903) tarafından dinin kökeni ile ilgili olarak ileri sürülen fikirlere karşı bir kampanya başlattı. Ölü ataların ruhlarının dinin çekirdeğini oluşturduğu fikrine karşı çıktı. 1884 yılında yayınlanan *Custom and Myth*¹² (1884) adlı eserine dahil ettiği Fetichism and The Infinite adını taşıyan makalesinde, Max Müller (1823-1900) tarafından *Lectures On The Origin and The Growth of Religion* (1878) adlı eserinde ortaya atılan ve insanın din kavramını doğadaki nesnelere sonluluktan hareketle sonsuzluk duygusundan türettiğini, fetişizmin dinin bozulmuş bir şekli olduğunu öne süren teoriyi eleştirdi. Lang'ın 1887 yılında yayınladığı iki ciltten oluşan *Myth, Ritual and Religion*¹³ (1887) adlı eserinde yer alan Savage Divine Myths ve Gods of the Lowest Races adlı bölümler Lang'ın din anlayışını ve dinin kökeni ile ilgili görüşünü en iyi şekilde ortaya koyan bölümlerdir. Savage Divine Myths adlı makalede dinin kökeni ve oluşumu ile ilgili konunun incelenmesindeki zorluklardan bahseder ve dinin kökeni ile ilgili açık bir tavır almaz. Gods of the Lowest Races adlı bölümde en ilkel kültüre ve en saf inanca sahip olduğunu kabul ettiği Avustralya yerlilerinin inancından bahseder ve bu kabilelerdeki Yüce Varlık kavramı üzerinde durur. Lang'ın klasik teoriye yönelik eleştirisinin doruk noktaya ulaştığı eseri 1898 yılında yayınlanan *The Making of Religion*¹⁴ adlı eserdir. Fetishism and Spiritualism, Evolution of the Idea of God, High Gods of Low Races, Supreme Gods Not Necessarily Developed out of Spirits, Savage Supreme Beings ve More Savage Supreme Beings adlı bölümler Lang'ın din anlayışını ve dinin kökenine ilişkin görüşlerini içerir. *Modern Mythology*,¹⁵ Lang'ın mitolojiye ilişkin görüşlerinin anlaşılmasında ve özellikle Max Müller'in mitoloji anlayışına bakışını belirlemede 1897 yılında yayınladığı önemli bir kaynaktır. Bu eserin Introduction, The Story of Daphne, Criticism of Fetishism gibi bölümleri Andrew Lang'ın hem totemizm hem de mitoloji konusunda görüşlerini ortaya koyduğu bölümlerdir.

1901 yılında yayınlanan *Magic and Religion*¹⁶, Frazer'in 1901 yılında yayınlanan *The Golden Bough* adlı eserine bir cevap olarak ortaya çıkmış bir çalışmadır. Science and Superstition ve Magic and Religion adlı birinci ve üçüncü bölüm birbirini tamamlayan ve bilim, batıl inanç ve büyü kavramlarını açıklayan, bunların farklılıklarını ortaya koyan bölümlerdir. The Theory of Loan Gods; or Borrowed Religion adlı bölüm Lang'ın Avustralyadaki yerli kabilelerde bulunduğunu söylediği Yüce Varlık inancına yöneltilen bir eleştiriye verdiği cevabı içermektedir. The Approaches to Mr. Frazer's Theory adlı beşinci bölüm tümüyle Frazer'in Büyü teorisinin eleştirisinden oluşmaktadır. *The Secret of The Totem*¹⁷, Lang'ın, totemizmin kökenine ilişkin görüşleri ve Durkheim'in Totemizm teorisine yönelttiği eleştiriler 1905 yılında yayınlanan bu eserin Origin of Totemism, Method of Inquiry, The Theories of Mr Durkheim adlı bölümlerde

¹² Andrew Lang, *Custom and Myth*, EP Publishing Limited, 1884

¹³ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, 2 c., Longmans, Green and Co., 1887.

¹⁴ Andrew Lang, *The Making of Religion*, Longmans, Green and Co., 1898

¹⁵ Andrew Lang, *Modern Mythology*, Longmans, Green and Co., 1897

¹⁶ Andrew Lang, *Magic and Religion*, Greenwood Press, Publishers, New York, 1969

¹⁷ Andrew Lang, *The Secret of The Totem*, Longmans, Green and Co., 1905

yoğun biçimde ele alındı. *The Origins of Religion and Other Essays* (1908) adlı eserinde yayınlanan ilk onbir makale Lang'in diğer eserlerinde yayınladığı makalelerin tekrarıdır. Bu eserde yer alan *Theories of the Origins of Religion* adlı makale daha önce yayınlanmayan tek makaledir. Bu makale, genel olarak, Lang zamanında var olan teorilerin eleştirilerinden oluşmaktadır. Totemizm incelenmesinde uygulanacak yöntemin tartışıldığı 1911 yılında yayınlanan *Method in the Study of Totemism*¹⁸ adlı eserine ilave olarak Andrew Lang öldükten sonra totemizm ile ilgili notları Andrew Duff-Cooper tarafından derlendi ve *Andrew Lang On Totemism*¹⁹ adlı bir eser oluşturuldu. Bu eserin ikinci bölümünde Lang'in *The Secret of the Totem* (1905) adlı eserinde anlatılanlarla aynı sayılabilecek notlar bulunmaktadır.

4. Andrew Lang'in Folklor ve Mitolojiye Olan İlgisi ve Bakışı

Andrew Lang'in folklorla olan ilgisi Selkirk'te geçen çocukluk yıllarına kadar gider. R. L. Green'in anlattıklarına göre,²⁰ Viewfield semtinde çok eski, büyük bir zahire ambarı vardı. Bu ambarın duvarı Napolyon Savaşları esnasında esir alınan Fransız esirler tarafından yapılmış solgun fresklerle dekore edilmişti. Lang ile birlikte diğer Selkirkli çocuklar bir yaz akşamında burada toplanır, birbirlerine, o yöreye ait olan, anne-babalarından veya bakıcılarından dinledikleri halk masallarını anlatırlardı. Bazan da kardeşleri ve arkadaşları ile birlikte mahallelerinde yaşayan iki tane yaşlı kadını ziyaret ederlerdi ve bu kadınlardan gençliklerine ait eski hikayeler dinlerlerdi.

Halk masallarına olan ilgisi bu şekilde doğan Lang, daha sonra elde edebildiği masal koleksiyonlarını okumaya başladı. Bu çalışmalara St. Andrews Üniversitesinde devam eden Lang, *St Andrews Magazine* adlı derginin Nisan 1963 tarihli sayısında *Scottish Nursery Tales* adlı makalesini yayınladı. Bu makaleden sonra halk masallarının kökeni ve yayılma biçimi konusunda daha derin incelemeler yapmaya başladı. Bu dönemde, J. F. Mc'lennan (1827-1881) ve E. B. Tylor'un (1832-1917) eserlerinden özellikle etkilendi.

Andrew Lang, doğal anlatımlarla çeşitli kodları içinde barındıran masalları anlatmakla halkın bize doğal materyal sağladığı görüşündedir. *Adventures Among Books* (1905) adlı eserinde "Doğal olan halk, bilinçsiz bir şekilde, bize bütün şiirimizin, hukukumuzun ve ritüelimizin malzemesini sağladı"²¹ demektedir. Lang'e göre, içinde çeşitli kodları bulundurmaları bakımından, masallar bir çeşit genel insanlık kültürünü oluşturmaktadır. Yetmişli yıllarda, en ilkel ırklara ait mitolojileri okuyan, en yüksek uygarlıkların edebiyatlarını, Roma ve Grek tarihçilerini ve düşünürlerini, daha sonraki halkların tarihçilerini ve alan çalışması yapan antropologlarını da okuyan Lang, yavaş yavaş bir gerçeğin farkına vardı: Birbirinden çok farklı olan ilkel kabileler (Aryanlar, Aztekler ve Avustralyalılar) çoğunlukla, içinde hemen hemen aynı olayların geçtiği, fakat tamamen farklı

¹⁸ Andrew Lang, *Method in the Study of Totemism*, Robert Maclechose and Co., Ltd, 1911

¹⁹ Andrew Lang, *Andrew Lang On Totemism*, The University of Kent, Canterbury, 1994

²⁰ R. L. Green, *Andrew Lang: A Critical Biography*, s. 68.

²¹ R. L. Green, *a.g.e.*, s. 69.

isimler taşıyan karakterleri olan masallara sahiptirler.²² Buradan yola çıkan Lang, aslında dinin kökenine bakışını da belirleyecek olan yaklaşımını ortaya koymakta ve hepsinin tek bir kökten geldiğini, mitoloji ve folklorun bir *dil hastalığı* olmadığını, aksine evrensel özelliklere sahip olduğunu söylemektedir. Bu özellikler de onların bir kaynaktan yayıldığına işaret etmektedir.

Andrew Lang, folklor ile arkeoloji arasında bir benzerlik kurar: arkeoloji, eski topluluklara ait balta veya ok uçları gibi maddi kalıntıları toplar ve onları birbirleri ile karşılaştırır. Folklor de aynı işi yapar. Fakat, bu kez, toplananlar maddi kalıntılar değil, zamanımıza ait olmayan ama zamanımızda hala canlılığını sürdüren fikirler, hikayeler ve batıl inançlardır. Folklor sadece, eğitimle en az düzeyde değişikliğe uğramış olan toplulukların veya halkın efsanelerini, geleneklerini ve inançlarını ele alır ve onları inceler. Sonunda şunu görür: okuma-yazma bilen insanların en tutucu gelenekleri içerisinde, ritüel, tören ve din gelenekleri ve mitleri içerisinde bir kaç tane birbirine benzeyen gelenek ve görüş mevcuttur. Atasözlerinde, bilmecelerde, çocuk masallarında ve batıl inançlarda geçmişte varolan ve hala birçok yerde bulunabilecek bir düşünce düzeyini yakalamak mümkündür.²³

5. Andrew Lang'e Göre Din ve Mitoloji

İster antik dönemde olsun isterse de günümüzde olsun bütün mitolojilerde ve dinlerde rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki faktör olduğunu söyleyen Lang'e göre, rasyonel unsurla ne demek istendiği açıktır. Ancak ikinci faktör için kesin bir açıklama yapılamamıştır. Bu unsurlar ilkel kabilelerin mitoloji ve dinlerinde de vardır. İlkel kabileler, yaşam için gerekli sanatları, ateşin nasıl yakılacağını, ok ve yayın nasıl yapılacağını, çengellerin nasıl eğileceğini kendilerine bilge bir kişinin öğrettiğini söyledikleri zaman, bunu hemen anlarız. Çünkü bu rasyoneldir. Ancak, bu kabileler, ateşin nasıl kullanılacağını öğreten yada ilk evlilik kurallarını koyan kimsenin bir tavşan, bir karga, bir örümcek v.b. olduğunu söylediklerinde, mitolojilerde var olan ve bize irrasyonel gelen bir unsurla karşı karşıya kalırız. Günümüzdeki topluluklar arasında, Vedalar'da geçen ve her şeyi gördüğüne inanılan, kendisine karşı işlenen bir suçun günah olarak telakki edildiği Varuna hakkında yazılar okuyoruz. Gök gürültüsü tanrısı olan, bir savaş arabasında doğduğuna inanılan, insanlara zafer, dindarlara zenginlik veren Indra ile ilgili bilgilerden haberdarız. Bunlarda bize doğal ve anlamlı gözükür. Fırtınaları ve hortumları yönlendiren, savaşlarla ilgilenen, doğrulara yardım eden bir tanrı fikri bize yabancı ve anlaşılmaz gelmez. Fakat, Indra'nın sarhoş olup Asura kadınlarıyla zina yaptığını, aynı rahimden bir boğa olarak doğduğunu, bir tüye veya koça dönüştüğünü okuduğumuzda, anlaşılması imkansız mitlerin arasında olduğumuzu fark ederiz.²⁴ Bu mitler arasında geçen, dinin etik yanına aykırı olan unsur, irrasyonel unsurdur. Rasyonel ve anlaşılır olan unsurlar, dini belirler; anlaşılmaz, dinin etik yanına ters, irrasyonel olan unsurlar, mitolojiyi belirler.

²² R. L. Green, *Andrew Lang: A Critical Biography*, s. 69

²³ Andrew Lang, *The Origins of Religion*, s. 7-8.

²⁴ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. 1, s. 9-10.

6. Andrew Lang'in Yüce Varlık Teorisi

Andrew Lang'e göre, dinin kökeni konusu çok eski bir mesele ve bu problemi çözmek için insanoğlu tüm metotları uygulamıştır. Ancak mukayeseli metot bu problemin çözümü için umut verici metot olmuştur. Biz, bu metotla, insanı bilinen her kültür safhasında etüt ediyoruz. Hemen hemen evrensel düzeyde insanoğlunun bir çeşit dine sahip olduğunu görüyoruz. En uygar ırkların dinlerinin en ilkel kabilelerin dinleri ile ortak noktalara sahip olduğunu görüyoruz ve şu soruyu soruyoruz: İlk insanlar bu fikirlere nasıl ulaştılar?²⁵ İlk insanların bu fikirlere nasıl ulaştığını araştırırken karşımıza çıkan iki sorundan birisi şudur: Dinin kabul edilmiş hiç bir tanımı yoktur. Bir araştırmacının din dediği şeyi başka bir araştırmacı reddedebilir veya büyü olarak sınıflayabilir. Bazıları kült veya tapınmayı içermeyen hiçbir şeyin din olamayacağını iddia ederler. Fakat, mesela Coleridge hiç ibadet etmediği halde veya hiç kiliseye gitmediği halde kendisinin dindar bir insan olduğunu düşünüyordu.²⁶

Andrew Lang, teorisini ortaya koyarken tanımlayıcı bir yol izlemek yerine tasvirici bir yol izlemiştir. Dinin kökeninin ne olduğunu değil ne olmadığını ortaya koyduktan sonra, dinin kökeni olarak düşündüğü Yüce Varlığın ilkel kabilelerde nasıl algılandığını, çoğunlukla belli bir sistematik oluşturmada, dağınık bir şekilde ve bazan da ilgili makaleleri tekrar yayınlayarak tasvir etmeye çalışmıştır. Bu konunun çalışmamızda bir zorluk oluşturacağını düşünerek, önce, Andrew Lang'in teorisini oluştururken kullandığı kaynakları; ikinci olarak, Yüce Varlık teorisi ile ilgili delilleri ilkel kabilelerden ve özellikle Avustralya kabilelerinden seçme nedenini inceleyeceğiz. Daha sonra Andrew Lang'in teorisine temel teşkil eden Yüce Varlığın özelliklerini ilgili eserlerden tarayarak tespit edeceğiz.

7. Andrew Lang'in Eserlerinde Yüce Varlığın Tasviri ve Özellikleri

Andrew Lang, ilkel insanlarda var olduğunu ileri sürdüğü Yüce Varlık ile ilgili görüşlerini *Myth, Ritual and Religion* (1887; C. I, II), *The Making of Religion* (1898), *Magic and Religion* (1901) ve *The Origins of Religion and Other Essays* (1908) adlı eserlerinin çeşitli bölümlerinde ortaya koymuştur. Lang'e göre, ahlaki yönüyle din, geriye doğru izlendiğinde, yumuşak huylu ve doğruluk için çalışan bir güce olan inanca dayanır.²⁷ İlkel insan için tanrı kelimesi, ezeli bir sonsuz varlık, her şeyi yaratan, insan oğlunun Babası ve dostu, doğruluğun gözle görülmeyen, her şeye kadir olan muhafızı anlamına gelir.²⁸ En ilkel olarak bilinen kabileler arasında bile, Eski Yunanda olduğu gibi, genellikle ölümsüz bir Father, Master yada Maker inancı olduğunu²⁹ ileri süren Lang, düşüncesini değişik ilkel kabilelerden örnekler vererek ispatlamaya çalışmaktadır.

Farklı kabile dillerinde Gök kubbenin ötesinde Bunjil, Baiame, Daramulun olarak geçen büyük ve güçlü Varlık'ın esrarengiz yurdu uzayıp gitmektedir. Bu var-

²⁵ Andrew Lang, *The Origin of Religions and Other Essays*, s. 107.

²⁶ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 107.

²⁷ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. I, s. 307

²⁸ Andrew lang, *the Making of Religion*, s. 173

²⁹ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. I, s. 4

lık, Mungan-ngour olarak bilinir ve 'Herşeyin Babası' anlamına gelir.³⁰ Ngarego ve Wolgal kabileleri içindeki kadınların sadece gök yüzünün ötesinde büyük bir Varlık'ın yaşadığını bildikleri ve o varlıktan Papay (Baba) olarak kendilerine bahsedildiğini aktarmaktadırlar.³¹ Guiane yerlilerinin dillerinde Yüce Varlık, Tanrı, Yüce Ruh isimlerini karşılayan çeşitli kelimelerin olduğu doğrudur. Anlam bakımından bu kelimeler daha yüksek düzeydeki dinlerin dillerindeki manayı taşımaktadır. Bu, Guiane isimlerinin karşılıkları şunlar olabilir: Çok eski olan, Semada Çok Eski Olan, Bizim Yaratıcımız, Bizim Babamız, Bizim Büyük Babamız.³² Ayrıca, Kuzey Amerika yerlilerinden olan Meksika kökenli Pownee yerlileri daha iyi silahlara sahip olduktan uzun süre sonra kurban edilmesi meşru olan sadece iki hayvanı, yani geyik ve buffaloyu avlamak için ucunda çakmak taşı olan uçlar kullanıyorlardı. Bu yerliler uzun zamandır avcılık ve ziraatçılık yapmaktaydılar. Onların inancına göre mısır, onlara Ruler (Hükümdar) olan tanrıları Ti-Rawa tarafından verilmiştir. Ti-Rawa, Ruh Baba (The Spirit Father) anlamına gelmektedir.³³

Andrew Lang, Avustralya yerlileri arasında yapılan araştırmalarda Tylor tarafından reddedilmeyen şu sonucun ortaya çıktığını belirtmektedir: Kıtanın hemen hemen her yerinde siyahlar tahrif edilmiş antikitenin dini sırlarına sahiptir. Bu sırların oluşturduğu kurumun siyahlar tarafından mekanı göklerde veya yukarısında olan bir yaratıcı varlığa atfedildiği de inkar edilmemektedir. Bu yaratıcının adının her zaman farklı diyalektlerde genellikle Yapan (Maker, Baiame), Efendi (Master, Bianban) ve Baba (Father, Papang) gibi kelimelerle ifade edildiği de inkar edilmemektedir.³⁴ Ayrıca, ilkel kabilelerin rüyalardan ve hayallerden ruh fikrini geliştirmeden önce Yüce Varlıklara inandıklarını ve Yüce Tanrı kavramının hayaletlerden gelmediğini, atalarına tapmayan toplulukların Yüce Varlık inançlarından geldiğini söyleyen Lang, Baiame ve Darumulun gibi tanrılara ilkel kabilelerde ayrı bir ruh fikri gelişmeden önce tapıldığını belirtmektedir.³⁵

Andrew Lang'ın tespitlerine göre, Yüce Varlıklar ahlaklıdır, insanların ve nesnelerin bütün yönlerini görürler, kendilerine inananlar tarafından ruh olarak algılanmazlar. Ruh veya can fikri burada söz konusu değildir. Darumulun, Napi ve Baiame ezeli ve ebedi olan tabiat üstü varlıklardır. Bu tanrılar hayalet değildirler. Hayaletler, hayaletlerden dönüşmüş tanrılar gibi ve hayalet ritüellerinin muhatabı olan tanrılar gibi, insanlardan yiyecek istemezler, kurban kabul etmezler. Eğer bu kabileler bir tanrıya kurban takdim etmişlerse, bu tanrı acıkmış bir hayalettir. Eğer kurban takdim etmiyorlarsa, bu tanrı tapılacak olan tanrıdır.³⁶ Dinde ruhsal

³⁰ Andrew Lang, *a.g.e.*, c. II, s. 28

³¹ Andrew Lang, *a.g.e.*, c. II, s. 20

³² Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 222

³³ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 255

³⁴ Andrew Lang, *Magic and Religion*, s. 30

³⁵ Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 208

³⁶ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 207

bir yapıya yer verilmesi gereğini savunanlara karşı çıkan Lang, Yüce Varlığın ruhsal bir yanı olmadığını belirtmektedir:

Bazıları, dini ruhsal olması gereken bir şey olarak tanımlamaktadırlar. Fakat, göstereceğim gibi, Yüce Varlık yada Üstün Varlık inancını bir ruh olarak tasavvur etmeyen pek çok ilkel kabile vardır. Bu Yüce Varlık, Avrupalılar veya diğer eğitilmiş gözlemciler tarafından Büyük Ruh olarak isimlendirilmektedir. Fakat, Mr Howitt'ın de dikkatini çeken şey şu: Avustralyalılar ölümler ve canlıların ruhlarına inanırlar. Fakat, onlar bu ruh kategorisini alim ve kadir olan Tanrıya atfetmezler. Onlara göre Tanrı, gökyüzünün yukarısında kendine ait bir dünyada durmaktadır. Bazı kabilelerce kendine itaat edilir, onuruna danslar yapılır. Bazı dini kutlamalarda tanrının kuklası yapılır ve ayin bitince bu kuklalar yok edilir. Kabile ayinleri O'nun bizzat himayesinde veya vekilinin himayesinde yapılır. Ayinlerde O'nun adına dua edilir.³⁷

Lang'e göre, ilkel insanın ruh fikrine inanmadan önce inandığı Yüce Varlığa dair özelliği de kurban kabul etmemesidir. Andemenezya, Bushman ve Avustralya tanrılarına kurban sunulmaz. Çoğu Afrika kabilelerinin Yüce Varlığına da kurban sunulmaz. Bu Yüce Varlıklara tapınmada hiç bayram ve ziyafet yoktur. Bu Yüce Varlıklara kurbanlarla ve hediyelerle ulaşılmaz.³⁸ Politeistik ilkel kabilelerde Yüce Varlığa kurban sunulması çok nadirdir. Kurban, muhtemelen hayaletlerden meydana gelen küçük ilahlara ve hayaletlerin kendilerine sunulur. Her şeyin Babası (All Father) inancına sahip olan en ilkel kabileler arasında hayaletlere kurban sunulmaz. Hatta onlar, dini alana bile girmiş değillerdir. Bu kabileleri hediye kabul etmeyen All Father yönetir ve hiçbir şey kabul etmez.³⁹ İlkellerdeki bu teolojik anlayışı sade bir anlayış olarak gören Lang, şöyle demektedir:

Avustralya'nın en basit teolojisi, Greklerdeki popüler teolojinin hatalarından uzak olması bakımından en üstün teolojidir. Tanrı insanı günahattan caydırır, günah işleme fiilinin örneği olmaz. Mitoloji dışında isimlendirilmeyecek kadar kutsaldır ve idollar tarafından temsil edilemeyecek kadar mübarektir. Kurbandan etkilenmez, tesadüfi değildir. Bütün tanrılar içinde (Greklerin ölüm tanrısında olduğu gibi) sadece O hediye kabul etmez.⁴⁰

İlkellerin kalplerinde, dudaklarında, ahlak eğitimlerinde dünyayı yaratan ve inşa eden bir varlığa olan inancı görmek mümkündür. Bu varlık zaman zaman hafızanın ve tahminlerin ötesindedir; ebedidir, doğruluktan yanadır ve insanoğlunu

³⁷ Andrew Lang, *The Origins of Religion and Other Essays*, s. 108

³⁸ Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 229

³⁹ Andrew Lang, *The Origins of Religion and Other Essays*, s. 120

⁴⁰ Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 181

sever. Bu varlık dejenerasyon⁴¹ özelliklerine sahip değildir. Onun mekanı, bir tepede veya bir evde değil, yıldızların arasındadır. Ona hiçbir şey sunulmaz ve onun için hiç kan akıtılmaz.⁴² Kurban olayının olmayışını Yüce Varlığın bir üstün vasfı olarak gören Lang'e göre, şayet dini, insanların kendilerine hediyeler verdiği ve onların da bunun karşılığında onlara nimetler verdiği ruhlara yada yüceltilmiş insanlara inanmak olarak tarif ederseniz, bir ruh olarak değil, bir güçlü varlık olarak tasvir edilen Yüce Varlık (All Father) bu tanıma uymaz.⁴³

Andrew Lang'ın eserlerinde üzerinde durduğu bir diğer konu, Yüce Varlığın ezeli ve ebedi oluşuna inanılmasıdır. Bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: Bilinen tüm ilkel kabilelerin teolojik felsefesinde Yapıcı (the Maker)⁴⁴ ve Efendi (the Master) olan tanrı, ölüm dünyaya gelmeden önce de mevcut olan bir varlık olarak telakki edilmektedir.⁴⁵ All Father, bir ruh olarak değil, kökeni bilinmeyen, bazan kendi kendini yaratan ve ölümsüz olan insan özellikli bir varlık olarak algılanmaktadır.⁴⁶ En ilkel olarak bildiğimiz Avustralyalı kabilelerde Yaratıcı (the Creator), kocaman bir varlık idi. Bir zamanlar yeryüzünde idi. Şimdi O, yıldızlar arasında. Aynı düşünce Gippsland'de de var. Feugianların ve Blackfoot yerlilerinin ilahları da Yüce Varlıklardır. Bu tanrılar antropomorfiktir, doğmamışlardır ve ölümsüzdürler. Avustralya'daki Larrakeah kabilesinin yaratıcı varlığı Mangarra da aynı özelliklere sahiptir. "Gökte yaşar ve O hiç ölmez."⁴⁷ Andemenezyalıların tanrısı Puluga ateş gibidir, fakat gözle görülmez. O, hiç doğmadı ve onun için ölüm yoktur.⁴⁸ Kuzey Amerika yerlilerinden olan Blackfoot kabilesinde yaratıcı Na-pi (İhtiyar Adam) olarak anılır. Na-pi, ezeli bir varlıktır, ölümsüz bir insandır. O, ölüm dünyaya gelmeden önce gelmiştir.⁴⁹ Kudretli, ahlaklı ve her şeyi bilen Yüce Varlık, ilkel insanın idealleştirdiği bir tanrıdır. Bu varlığın bedeni yoktur ve ölmez.⁵⁰ İlkel insanın Yüce Varlık tasavvurunda ölümsüzlük vardı. Yüce Varlık ölmezdi ve ölümü bilmeyen bir dünyaya ait idi.⁵¹ Ölümlü olmanın insanın bir vasfı olduğunu belirten Lang'e göre, bir insana tanrılık atfederseniz, tanrı fikrinin sizde daha önceden var olmuş olması gerekir. Kaptan Cook'un öldürülmesi, bir teoloji denemesi ile oldu. "Şayet tanrı ise ölmez" dediler ve hançerle deneme yaptılar. Gördüler ki Kaptan tanrı değil, sadece ölümlü bir İngiliz denizcisi.⁵²

⁴¹ Dejenerasyon teorisi iki varsayımdan hareket eder: kültür tarihi yarı uygar insanın yeryüzünde görülmesi ile başladı ve bu safhadan itibaren kültür iki yönde ilerledi. Geri doğru gitti ve ilkel insanlar ortaya çıktı. İleri doğru gitti ve uygar insanlar ortaya çıktı. Dinler tarihi açısından dejenerasyon monoteizmin bozulup politeizme geçilmesi anlamına gelir.

⁴² Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 292

⁴³ Andrew lang, *The Origins of Religion and Other Essays*, s. 108

⁴⁴ Andrew lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. I, s. 310

⁴⁵ Andrew lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. I, s. 310

⁴⁶ Andrew lang, *The Origins of Religion and Other Essays*, s. 118

⁴⁷ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. I, s. 312

⁴⁸ Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 212

⁴⁹ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 260

⁵⁰ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 203

⁵¹ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 202

⁵² Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 202

Yüce Varlığın tek oluşu vasfını ortaya koyan Lang, ilkel toplulukların Yüce Varlık inancının en önemli vasfı olan monoteizm meselesine gelmektedir. Lang, birçok alt kültürlü ilkel kabilenin bazı Hıristiyanlar kadar monoteistik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu toplulukların Yüce Varlık dedikleri tanrıları vardır ve bu tanrıya atfedilen özellikler başka varlıklara verilmemiştir. Diğer varlıklara verilen özellikler ancak Hıristiyanların Meleklerle, Azizlere ve Şeytana verdikleri özellikler gibidir.⁵³ Tümüyle dini olan düşünce anlarında, en ilkel kabileler bile, zihinlerini koruyucu, daha fazla güce sahip, kabilenin fertlerini sürekli gözleyen ve onlara yardım eden bir şeye çevirirler. Güçlü bir dosta yönelik olan bu zihinsel yaklaşım, büyük amaçtır; bazan da bir dogmadır. Mitolojik değil, dinidir. Politeistik değil, monoteistiktir.⁵⁴ Son zamanlardaki bilimsel araştırmaları yapan araştırmacıların ulaşmış oldukları derinlemesine inceleme metodu ile incelendiğinde, şu şaşırtıcı sonuca ulaşmak mümkündür: üzerlerinde daha uygar bir milletin etkisi olduğunu henüz daha ispatlayamadığımız ve sadece tahminlerin olduğu zenciler, dini kavramlarını oluşturmada diğer bütün ilkel kabilelerden çok daha ileri düzeydedirler. O kadar ileri düzeydeler ki onlara monoteist demesek bile, başka kabileler arasında da olan büyük bir batıl inanç kitlesi ile karışık durumda olan dinlerinin daha sade olan dini kavramlara baskın geldiğini göz önüne alırsak, onların hala monoteizmin sınırında durduklarını düşünebiliriz.⁵⁵ Andrew Lang, Afrika yerlilerinin bu inancını desteklemek için, 1805 yılında Afrika'yı ziyaret eden meşhur seyyah Mungo Park'ın izlenimlerini aktarmaktadır: "İnançları ile ilgili olarak her seviyeden ve farklı koşullara sahip insanlarla konuştum, hiç şüphesiz şunu söyleyebilirim ki bu kabileler arasında tek bir tanrıya ve cezamükafat durumuna inanç her yerde var."⁵⁶ Bunun tam anlamıyla monoteizm olmadığını söyleyen Lang, sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

Çünkü, büyü törenlerinden etkilenen pek çok yardımcı ruh var. Fakat monoteizm, Tek Ruh'a olan inanç olarak alınırsa veya Tek Ruh ile ilgili dini düşünce olarak alınırsa, böyle bir tanrı hiç bir yerde yoktur. İslamda da yoktur. ... Afrika'daki Yüce Varlık'a ibadet edilmez; oysa daha aşağı durumdaki ruhlar büyü ile engellenir ve onlara yiyecek sunulur.... İslamın tesirinden kuşkulanan mümkün değildir. Çünkü ibadetlerde Allah sürekli anılır, fakat Afrika Tanrısı için böyle bir şey söz konusu değildir. Aslında zencilerin Yüce varlık inancını Allah kavramından aldıklarını söylemekten ziyade Muhammed'in Allah fikrini bizim incelemekte olduğumuz yaygın inançtan aldığını söylemek daha akıllıca olur.⁵⁷

⁵³ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 198

⁵⁴ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. II, s. 62

⁵⁵ Andrew Lang, *The Making of Religion*, s. 239

⁵⁶ Andrew lang, *a.g.e.*, s. 241

⁵⁷ Andrew lang, *a.g.e.*, s. 242

Yüce Varlık kavramı etrafında Andrew Lang'ın esas olarak üzerinde durduğu hususlara ilaveten Yüce Varlıkla ilgili aşağıdaki özellikleri de eserlerinde bulmak mümkündür:

Bu güçlü, her şeye kadir olan Yüce Varlık, hem bu dünyada hem de gelecek hayatta, ahlaklılığın koruyucusu, günahın cezalandırıcısı, doğruluğun ödüllendiricisi olarak görülmektedir.⁵⁸ Andemenezyalıların Yüce Varlığı gözle görülmez, ölümsüz, kötü güçler dışında her şeyin yaratıcısı, kalplerdekini bilen, her çeşit hata ve yanlışlıklara kızan, sıkıntıda ve acı içinde olanlara karşı merhametli ve bazan da bizzat bu tanrının onların acısını dindirdiği bir tanrı olduğunu ifade eder. O, ruhların ve geleceğin Hakimidir, ve gelecekte her yerde olacaktır.⁵⁹ Andamenezyalıların Yüce Varlığı (Puluga) ateş gibidir, fakat gözle görülmez. O hiç doğmadı ve ölümsüzdür. Kötülüğün gücü dışında her şey onun tarafından yaratıldı. O, kalplerden geçen düşünceleri bile bilir. Kötülük, günah yani sahtekarlık, hırsızlık, mezara saldırı, cinayet, zina, etin kötü kesilmesi, yanan mumla yapılan sihirbazlık suçu gibi günahlar O'nu kızdırır. Sıkıntı ve acı içinde olanlara karşı O merhametlidir ve bazan acıları dindirmek mütevazılığını da gösterebilir.⁶⁰ Pek çok ilkel topluluk bir yüce tanrıya (All Father) inanmaktadır. Bu tanrı ne animistiktir ne de bir hayalettir. Kendisine ibadet edilmez, kurban da kabul etmez ama ezelidir, ölümden muaftır. İnsanların nezaketli bir etik yargıcisıdır. Ya insanların ve pek çok şeyin yaratıcısıdır ya da insanların babasıdır ve pek çok şeyin yaratıcısıdır. O, aynı zamanda bazı durumlarda Ölülerin Tanrısıdır (Lord of the Dead) da. Cezayı hak edenleri de cezalandırır.⁶¹

8. Andrew Lang'ın Görüşlerine Yönelik Eleştiriler ve Lang'ın Bu Eleştirilere Verdiği Cevaplar

Lang, görüşlerini yukarıda bahsettiğimiz eserleri yanında, *Journal of the Great Anthropological Intitute of Great Britain and Ireland*, *Man* ve *Folklore* gibi teknik etnoloji dergilerinde ve *Edinburg, Contemporary* ve *Firtnightly Reviews* gibi gazetelerde yazdı. Lang'ın görüşleri artık yurt dışındaki önde gelen süreli yayınlarda yayınlanmasına ve böylece Lang ünlü bir araştırmacı olarak şöhret kazanmasına rağmen, bu görüşler o zamanlar hemen hemen evrensel düzeyde kabul gören pozitivist teori ile tam bir zıtlığı meydana getirdiği için, Britanya dışındaki uzmanların ve ihtisas sahalarında çıkan yayınların çoğu, Lang'ın ortaya attığı bu görüşleri derin bir sessizlikle karşıladılar. Bu dönemde Lang ile ilgili genel tutumu E. Lehmann şu cümle ile ifade eder: "Lang'ın bu beklenmedik teorisi, haklı bir kaygıyla karşılanmıştır."⁶²

⁵⁸ Andrew lang, *Myth, ritual and Religion*, c. I, s. 312

⁵⁹ Andrew lang, *The Making of Religion*, s. 196

⁶⁰ Andrew lang, *The Making of Religion*, s. 212

⁶¹ Andrew lang, *The Origins of Religion and Other Essays*, s. 122

⁶² W. Schmidt, *a.g.e.*, s. 174.

Andrew Lang kendi zamanında yöneltilen eleştirilerin çoğuna cevap vermiştir. Ancak, kendinden sonra yapılan eleştiriler cevaplandırılmamıştır. Fakat bu eleştiriler de genelde Lang'ın eserlerinde cevaplandığı konular etrafında şekillenir. Biz bu çalışmamızda önce Lang tarafından cevaplandırılan eleştirileri, sonra da diğer eleştirileri vereceğiz.

Andrew Lang, kendi yaşadığı dönemde yapılan eleştirileri *Myth, Ritual and Religion* adlı eserinin İtirazlara Cevaplar adını verdiği bölümünde derledi ve cevaplandırdı. Bu bölümde derlenmiş olan itiraz konular ve verilen cevaplar dört konu etrafında şekilleniyordu:

Birinci konu, Yüce Varlık görüşü ispat edilirken kullanılan delillerin seçildiği ilkel kabilelerin ne ölçüde ilkel oldukları, bunların diğer kültürlerden etkilenmiş olma ihtimalleri ile ilgilidir. Bu endişeleri haklı bulan Lang şöyle der:

Antropolog, bütün ilkel kabileleri sanki hepsi aynı kültür düzeyindeymiş gibi bir araya toplayan en son insandır ve öyle olmalıdır. Biz "ilkel zihni durum" dediğimiz zaman , insan ile canlı ve cansız varlıklar arasına kesin bir çizgi çizemeyen, fiziksel fenomenleri bütün doğa insanın vasıfları ile var olmuş ve canlı hale gelmiştir şeklinde olan müphem bir teori ile açıklayan okuma-yazma bilmeyen bütün ilkel kabilelerin zihni durumlarını kastediyoruz. Bu zihni durum hiç bir yerde tümüyle yok olmuş değildir. Sınırlı ölçüde de olsa okuma-yazma bilmeyen Avrupalı köylüler arasında ve eğitilmiş sınıfların çocukları arasında hala mevcuttur. Fakat bu zihni durum en belirgin ve güçlü biçimde Avustralya'daki Murri ve Bushmen kabileleri, Yeni Zelandanın nispeten daha ileri düzeyde olan Maoris kabilesi ve Kuzey Amerikanın Algonkin ve Zunis kabileleri gibi kabilelerde mevcuttur.⁶³

İkinci konu, Andrew Lang'ın şu anda mevcut ilkel kabilelerin geçmişine ait hiç bir bilgiye sahip olmaması ile ilgilidir. Hatta Max müller Lang'i ilkel kabilelerden bahsederken sanki bu kabileleri dünyaya yeni gelmiş kabileler olarak kabul etmekle suçlar. Bu konuda Max Mülleri haksız bulan Lang, Müllerin kendisinin ilkel kabilelerin ve göçebelerin en eski Sanskritçe konuşan Aryanlardan daha önceye ait bir kültür düzeyine sahip olduklarını kabul ettiğini belirtir. Max Müller'den şu alıntıyı yapar: "İlkel kabile dillerinin içerisinde en eski Sanksritçede ve İbranicede bile görmeyi beklemediğimiz şeyleri görürüz. Bütün çocuksu davranışları içerisinde dilin çocukluk dönemini izleriz." Bununla da yetinmeyen Lang, şöyle der:

Mesela Avustralya'daki ilkel kabilelerin bin yıl önceki durumları hakkında maddi kültüre ait kesinlikle hiç bir iz bırakmadığı bilgisi dışında direkt bir bilgiye sahip olmadığımız doğrudur. Filolojinin ilk izlerini yakaladığını sandığı beş yüz yıl önceki Hint-Avrupa topluluklarının durumları hakkında da bir şey bilmiyoruz. İnsanları

⁶³ Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion*, c. 2, s. 344-345

bulduğumuz şekliyle ele almalıyız, onların geçmişini yeniden oluştururken yaptığımız çabalara çok fazla güvenmemeliyiz.⁶⁴

Üçüncü konu, Lang'ın teorisinin dayandığı dökümanlarla ilgilidir. Lang, üzerinde araştırma yaptığı dökümanları Batı Avustralya'da bulunan Bayan Daisy Bates adında bir amatör etnograf⁶⁵ ile yazışarak elde ediyordu. Bu bölgedeki çok ilkel kabilelerde mevcut olan yüce tanrıların varlığı Lang'ın temel noktası idi ve sınırlı sayıda gönderilmesi muhtemel olan bu belgelere dayanıyordu. Andrew Lang, bu konudaki dokümanlara tamamen sahip olmadığı için, Hartland ile giriştiği tartışmada "ilk tezinin" bazı kısımlarını terk etmek zorunda kalmıştı.⁶⁶ "İlkel kabilelerin All Father ve insanların Yargıcı olan tanrı fikri konusunda Lang'ın akıl yürütme biçimi kabul edilebilir ama Lang'ın bu tezinin zayıf noktası tümüyle güvenilir delillerin olmayışı ve en erken Avustralya yerlilerinin bile dolaylı olarak misyonerlerin etkisinde kalmış olabilecekleri tehlikesi" der, Prof. Reinach.⁶⁷

Andrew Lang'ın Yüce Varlık teorisine getirilen dördüncü ve en önemli eleştiri Tylor tarafından yapılmıştır. Tylor, Amerika, Afrika ve Avustralya'daki kabilelerin Yüce Varlık anlayışlarının büyük ölçüde misyonerlerin ve kolonistlerin etkisiyle olabileceğini düşünür. Bu eleştiriye önemli olarak nitelememizin sebebi Andrew Lang'ın *Magic and Religion* adlı eserinin otuz sayfadan oluşan (s. 15-45) ikinci bölümünü tamamen bu teoriyi çürütmeye ayırmış olmasıdır. Tylor, Kuzey Amerikanın her yerindeki yerlilerin Hikchi Manitou veya "Büyük Ruh" (Great Spirit) adında bir varlığa inandığını söyler. Bu büyük ruh sadece okuma yazma bilmeyen kabilelere ait değil aynı zamanda okuma yazma bilen yerliler arasında da mevcuttur.⁶⁸ Lang, bu iddiaya şöyle cevap verir:

Baiame veya başka bir Yüce Varlık telakkisi olan bu kabileler, sürekli düşmanca ilişkiler içerisinde buldukları beyazlardan, bu yüce varlığın adını veya özelliklerini 1840 yılından beri almış olabilirler mi? Diyelim ki teorik olarak Hıristiyanlardan Baba kavramını aldılar ve rahipler ve misyonerler sürekli bu fikri kıtanın her yerinde yaydılar. Bu fikirlerin bu kabilelerin en gizli ve en muhafazakar seremonilerine kadar girmesi mümkün mü? Misyonerlerin bu fikirleri kabilelerin gençleri, erkekleri ve kadınları gibi bütün kesimlerine yaymaları mümkün mü? Beyazlardan yakın zamanlar-

⁶⁴ Andrew Lang, *a.g.e.*, c. 2, s. 346

⁶⁵ Andrew Lang'ın ölümünden sonra kalan Totemizm ile ilgili notları ölümünden uzun zaman sonra 1994 yılında Andrew Duff-Cooper tarafından yayınlandı. Kitabın önsözünü antropolog Rodney Needham yazdı. Söz konusu not bu önsözde geçmektedir.

⁶⁶ Prof. Dr. Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, s.56, Konya: 1995.

⁶⁷ Roger Lancelyn Green, *Andrew Lang: A Critical Biography*, s. 73

⁶⁸ Andrew Lang, *Magic and Religion*, s. 18

da yeni bir fikir alan siyahların bu fikri sahiplerinden yani Avrupalılardan özenli bir biçimde gizlemeleri ihtimali var mıdır ?⁶⁹

Lang'e göre, Baiame gibi yüce varlık inancının ödünç alınmamış olduğuna dair başka deliller de var. *Australian Legendary Tales* adlı kitabın yazarı ve dikkatli bir derlemeci olan Mrs Langloh Parker bu mesele ile biraz ilgilendi. Baiame ilgili bu konuyu duyunca bu kabile üyelerinden birisine bu tanrı isminin ve özelliklerinin Avrupalılardan ödünç alınıp alınmadığını sordu. Yaşlı savaşçı şu cevabı verdi: şayet öyle olsa gençlerimiz Baiame hakkında çok şey bilirlerdi. Ama gençler hiç bir şey bilmiyorlar. Görünüşe bakılırsa bunun sebebi eski giriş ritüellerinin yapılmaz olması idi. Gençler, Hıristiyanlık doktrinine de fazla aşina değiller. Bu siyah insanda mantık vardı. Bayan Parker önceki düşüncelerinin tersine Mr. Howitt ile aynı fikre vardı: Avustralya inancı ödünç alınmış bir inanç değildir.⁷⁰ Andrew Lang, özellikle Avustralya üzerinde durmaktadır. Çünkü, orada ataların ruhuna tapınma yok, onların üstün varlığı, hayaletle tapınmadan kaynaklanmış olamaz. İlk Cizvit misyonerlerinin dışındaki misyonerlerin delillerinden özellikle kaçınmak gerekir, çünkü antropologlar onları bu konuda önyargılı bulmaktadırlar. İlkel kabileler, Avrupalılar oraya vardıklarında yok olan inançlarını nasıl ödünç alabilirler ? Lang'e göre, bu, mümkün değildir.⁷¹ Delillere bakılırsa, Avustralya'da Baiame'nin bu isimle veya başka bir isimle Beyazlardan alındığını söyleyen, güvenilir ve yaşlı bir yerli bulunabilir mi ? Mr. Palmer bu fikirlerin hiç birisinin beyazlardan gelmediği konusunda kesin emin.⁷²

Bu eleştirileri özetleyen Lang, şöyle der:

Özetlemek gerekirse, 1558, 1586, 1612-16, 1633 yıllarına ait delillerle misyoner etkisi bölgeye ulaşmadan önce bir çeşit yüce yaratıcı varlığın bilindiğini ortaya koyduk. Avustralya tanrısı Baiame ile ilgili olarak Baiame'nin bu inancın yazılı delilinin ilk oluştuğu bölgede misyonerlerden önce var olduğunu gösterdik. .... Güçlü bir varlığa ibadetin olmayışı ödünç alma teorisi için öldürücü etkiye sahiptir.⁷³

Dinin kökenleri ile ilgili çalışmalar konu ile ilgili tarihsel delil elde etme noktasındaki imkansızlıklardan dolayı engellenmektedir. Maddi kültürün en alt düzeyinde olan ve paleolitik insanın en iyi temsilcileri olan mevcut kabilelerin dini inançlarını inceleyerek, insan düşünce ve inancının başlangıcından çok uzak olduğumuzu görürüz. İnsanoğlu varlıkların kökeni konusunu akıl yürüten bir canlı olunca düşünmeye başlamış olmalı. Eğer Orta Avustralya'daki ıssız ve geride kalmış bir kabile olan Arunta'ya bakarsak, Messrs. Spencer ve Gillen tarafından yazılan, şimdiye kadar yazılmış en iyi ve tamamen bilimsel bir çalışma bize yardımcı olacaktır.⁷⁴

⁶⁹ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 33

⁷⁰ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 34-35

⁷¹ Andrew Lang, *Magic and Religion.*, s. 42

⁷² Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 42

⁷³ Andrew Lang, *a.g.e.*, s. 43-44

⁷⁴ Messrs. Spencer and Gillen, *Natives of Central Australia*, 1899.

Bu kitapta o kadar ilkel insanlarla karşılaşırız ki bu insanlar üreme bakımından cinslerin birleşiminin sonuçlarından tamamen habersizler. Fakat aynı kitaba göre bu kabile, insan türü ve doğa hayatının evrimi ile ilgili ayrıntılı, mantıklı, yeterli ve bilimsel bir teori ortaya koymuş. Başlangıçtaki bir ruh topluluğu sürekli olarak enkarnasyona uğruyor. Bu ruhsal soyağacı dekore edilmiş oval taşlar şeklindeki kayıtlarda saklanıyor. Öyle görünüyor ki günümüzdeki bir erkek veya bir kadın İnsanların mitolojik çağı olan Alcheringa'ya kadar maceraları önceki enkarnasyonlar içinde izlenebilen bir ruhun enkarnasyonu olarak tanımlanabilir.⁷⁵

Andrew Lang, ilkellerin zihinsel işleyişi, fikirleri ve mitleri konusunda güvenilir bilgi edinmenin zorluklarını hem antropolojik metoda karşı çıkanlar hem de antropologların kabul ettiklerini belirtir. Bu görevi zor ve hassas olduğunu ama imkansız olmadığını kabul eder. Misyonerlerin, tüccarların ve seyyahların raporları üzerine bir bilim kurulamayacağını söyleyen Lang, eğitilmiş modern seyyahların Tylor'ın veya Sir John Lubbock'un gözüyle ilkelere baktıklarını belirtir.

Andrew Lang'ın hayatını yazan ve kendisi de bir antropolog olan L. R. Green, Andrew Lang'ın eserlerine genel bir eleştiri getirir. Green'e göre, Lang'ın eserleri bugün artık amatör okuyuculara hitap etmektedir. "Bir bütün olarak göz önüne alındığında, antropolojinin bütün alanlarında, Lang'ın yaptığı çalışma halk masalları ve folklor alanında en büyük ve en kalıcı değere sahip idi ve onun en büyük başarısı mitlerin mitolojik yorumu metodunu yıkması idi. Lang'ın kitapları, konunun araştırmacısına göre artık modası hemen hemen geçmiş olan kitaplardır. Buna rağmen önceki kitapları amatörler için hoş bir okuma malzemesi oluşturur."⁷⁶

Mircae Eliade ise Yüce Varlık teorisini ele alırken, Nietzsche'nin Tanrının Ölümü düşüncesine atıfta bulunarak Lang'ın ilkelde var olan bu Yüce Varlığı açıklarken aslında tanrının yokluğunu ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Lang'ın, Yüce Varlığın bir özelliği olarak belirttiği "göklerin ötesindedir" ifadesinden yola çıkan Eliade şöyle der:

Oysa belirtmek gerekir ki Lang, ilkelde Yüce Tanrının varlığını açıklarken farkında olmamasına rağmen tanrının yokluğunu ortaya koymuş oluyordu. Gerçekten Lang, Yüce Tanrıya inancın çok yaygın olmadığını ve bu tanrılara yapılan kültün oldukça fakir olduğunu belirtmiştir. Yani bu tanrıların dini hayattaki gerçek rollerinin çok mütevazî olduğunu söylüyordu. ... O'nun göklerin yükseklere çekildiğine ve insanların işlerine tamamen bigane kaldığına inanılmıştır. Kısacası O unutulmuş, bir başka ifade ile ölmüştür.⁷⁷

⁷⁵ Andrew Lang, *Magic and Religion*, s. 16

⁷⁶ Roger Lancelyn Green, *Andrew Lang: A Critical Biography*, s. 73

⁷⁷ Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, s. 58

Diğer yandan, Eliade'ye göre, Andrew Lang'in çok değişik yeteneklere sahip mükemmel bir edebiyatçı olması, üstelik bir de şiir kitabının olması, bir bedbahtlık idi. Çünkü, edebi yetenekler genelde bilginlere kuşku veriyordu.⁷⁸

H. J. Rose, 25 Nisan 1951 tarihinde St. Andrews Üniversitesinde düzenlenen Andrew Lang Konferansları'nda yaptığı konuşmada Andrew Lang'in profesyonel bir antropolog veya bilim adamı olmadığını söylemektedir. Rose, Lang'i sadece resmi pozisyonundan dolayı sözlerinin arkasında olan ve iyi dökuman bulunca teorisini yayınlayan birisi olarak görmektedir. Rose'a göre, Andrew Lang, en iyi özelliklere sahip bir gazetecidir; parlak ve zeki fikirlere sahip bir deneme yazarı ve şairdir; onu antropolojide önemli hale getiren şey onun uzmanlık yanı değil, antropolojinin o zamanlarda amatörlerin elinde olması ve Lang'in zekice teoriler ileri sürmesi, kendisinin temin edemediği aynı zamanda kimsenin de temin edemediği delilleri kullanması idi.⁷⁹

Raffaele Pettazzoni⁸⁰ (1883-1959) ise, *The Supreme Being: Phenomenological Structure and Historical Background*⁸¹ isimli makalesinde, Yüce Varlık kavramını ele almış, ilkel insanların Yüce Varlık inancından söz edildiğinde bu varlığın genellikle Semavi Yüce Varlık olduğunu ileri sür müştür. Pettazzoni'ye göre, sınırsız büyüklüğü, sonsuza uzanan mevcudiyeti, hayretler uyandıran aydınlatma biçimi ile sema, insanoğlunun zihninde, bir yücelik, eşsiz bir mükemmeliyet, egemen ve esrarengiz bir güce işaret etmesi bakımından çok uygundur. Sema, insana theophany duygusu vermektedir. Bu duygu, Gök Tanrı fikrinde yeterli ifadesini bulan Tanrının tezahürü duygusudur. Gök Tanrı, temelde semanın mitolojik bir şekilde kişiselleştirilmesidir. Yüce Varlık denilen şey aslında Gök Tanrıdır ve bu tanrı gökyüzünde yaşar; gökyüzü onun hayatıdır. İlkel kabilelerdeki bu tanrının yapısı ile Yahve arasında farklar vardır: Yahve'in yapısı tamamen farklıdır. Yüce Varlık, uzakta olan bir tanrıdır, zaman ve mesafe olarak uzaktadır, aktif bir varlıktan ziyade statik bir içkinliktir. Diğer yandan, Yahve sadece bir güç değildir, aynı zamanda bir iradedir; sadece bir kişi değil, bir kişiliktir; canlı bir kişiliktir, insan için mevcut olan ve ona etkisi olan canlı bir tanrıdır. Şeytani yönü olmayan değil, saldırgan ve kıskanç bir tanrıdır. Yaratıcılık, Yüce Varlığın spesifik bir karakteri olarak gösterilir. Ancak, Yahve de bir yaratıcıdır. Yahve'in yoktan (*ex nihilo*) var etmesi, ilkel toplulukların saf düşünce ve irade ile birlikte yaratan bazı Yüce Varlıkların yaratmasına benziyor. Diğer yandan, tüm insan hareketleri, sözleri, düşünceleri üzerinde sürdürdüğü ciddi gözetim, "kalpleri ve böbrekleri" çetin bir biçimde incelemeye alması Yahve'nin kişiliğinin çarpıcı bir özelliğidir.

⁷⁸ Mircae Eliade, *a.g.e.*, s. 56

⁷⁹ Herbert Jennings Rose, *Andrew Lang: His Place in Anthropology*, s. 7-8

⁸⁰ Raffaele Pettazzoni (1883-1959) İtalyan dinler tarihçi ve eğitimci, Uluslar arası Dinler Tarihi Etüdü Derneğinin kurucusudur. En önemli eserleri; *God, the Formation and Development of Monotheism in the History of Religions* (1922), *The Confession of Sins* (1929-1935), ve *The Supreme Being in Primitive Religions* (1957).

⁸¹ Raffaele Pettazzoni, *The Supreme Being: Phenomenological Structure and Historical Development*, s. 59-66.

Üstelik, bu her şeyi görme, her şeyi bilme vasfı insana tatbik edildiğinde, ilahi müeyyideleri doğurur. Yahve her zaman müteyakkız, insanların işlerine müdahale etmek için her zaman hazırdır. Ama bu müdahalecilik, pek çok Yüce Varlık düşüncesinde yoktur. Gökyüzü merkezli bir Yüce Varlık fenomonolojisi var, bir de yeryüzü merkezli Yüce Varlık fenomonolojisi var. Bu iki kutupluluk, fenomonolojik olarak meşrudur, çünkü hem gökyüzü hem de yeryüzü theophanidir, yani Yüce Tanrının tezahürleridir.

Kaynakça

- Durkheim, Emile; *The Elementary Forms of Religious Life*, Fransızca aslından İngilizceye çeviren J. W. Swain, George Allen and Unwin Ltd., 1968
- Eliade, Porf. Dr. Mircea; *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya, 1995
- _____ *The Encyclopedia of Religion*, c. I, IX, X, XIV, Macmillan Publishing Company, New York, 1987
- Frazer, Sir James George; *Fortnightly Review*, Nisan-Mayıs 1899
- _____ *The Golden Bough*, Macmillan and Co. Ltd., Londra, 1954; *Altın dal: Dinin ve Folklorun Kökleri*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul : Payel, 1991
- _____ *Totemism and Exogamy*, Londra, 1910.
- Green, Roger Lancelyn; *Andrew Lang: A Critical Biography*, Edmund Ward, Leicester, 1946
- Howitt, A.W., *The Native Tribes of South-east Australia*, Londra: Macmillan and Co., limited; New York: The Macmillan Company, 1904.
- Lang, Andrew; *Andrew Lang On Totemism*, The University of Kent, Canterbury, 1994
- _____ *Custom and Myth*, EP Publishing Limited, 1974
- _____ *Magic and Religion*, Greenwood Press, Publishers, New York, 1969
- _____ *Method in the Study of Totemism*, Robert Maclehose and Co., Ltd, Glasgow, 1911
- _____ *Myth, Ritual and Religion*, 2 c., Longmans, Green and Co., 1913.
- _____ *Mythology and Fairy Tales*, *Fortnightly Review*, Mayıs 1873
- _____ *Notes on Ghosts*, *Forum*, Aralık 1890
- _____ *The Making of Religion*, Longmans Green, London, 1909,
- _____ *The Origins of Religion and Other Essays*, Watts and Co., Londra, 1908
- _____ *The Secret of The Totem*, Longmans, Green and Co., 1905
- Marett R. R.; *The Raw Material of Religion*, Oxford University Press, 1929
- _____ *The Threshold of Religion*, Methuen and Co., Londra, 1900.
- Morris, Brian; *Anthropological Studies of Religion*, Cambridge University Press, 1998
- Muller, F. Max; *Lectures on the Science of Language*, 1. seri, 1875.
- _____ *Lectures on the Origin and Growth of Religion*, Routledge/Thoemmes Press, 1879.
- Pettazzoni, Raffaele; *The Supreme Being: Phenomenological Structure and Historical Development*, *The History Of Religions: Essays In Methodology*, (ed. M. Eliade ve J. M. Kitagawa), The University of Chicago Press, Chicago, Londra, 1959.
- Rose, Herbert Jennings; *Andrew Lang: His Place in Anthropology*, Thomas Nelson and Sons Ltd, Edinburgh, 1951
- Schmidt, Wilhelm; *The Origin and Growth of Religion*, Almanca aslından İngilizceye Çeviren H. J. Rose, Methuen and Co. Ltd., 1935
- Spencer, Herbert; *Principles of Sociology*, The University of Chicago Press, 1967
- Spencer, W. Baldwin, Gillen, F. J., *The Native Tribes of Central Australia*, London, Macmillan and co., limited, 1938
- _____ *The Northern Tribes of Central Australia*, Londra: Routledge/Thoemmes Press, 1997.
- Tylor, Edward Burnett; *The Origins of Culture*, Harper and Brothers, New York, 1958
- _____ *Religion In Primitive Culture*, Harper and Brothers, New York, 1958